

# Nyt fra Entomologisk Fredningsudvalg

KRISTIAN AREVAD, NIELS HAARLØV & SVEND KAABER

Arevad, K., Haarløv, N. & Kaaber, S.: News from The Entomological Board of Preservation.

Ent. Meddr 53: 113-118. Copenhagen, Denmark 1986. ISSN 0013-8851.

The Entomological Board of Preservation (founded in 1969) intends with the following paper to start a series of information to the readers of Entomologiske Meddelelser about its activities.

Three preservations of localities which have recently been protected will be mentioned in the following.

Lund- and Grønrose are heather bogs surrounded by typical heather vegetation on sandy soil. They cover an area of about 54 ha in all.

Along excavations the vegetation is sparse and the microclimate consequently relatively dry and warm, yet with ground water near the soil surface. Some species of beetles which are very seldom found in other parts of Denmark are rather common here. It is species as *Agonum ericeti*, *Bembidion humerale*, *Trichocellus cognatus* and *Carabus nitens*, the last species is, however, also found on other biotopes.

The National Agency for the Protection of Nature, Monuments and Sites has decided that on account of the beetlefauna of the bogs their status quo has to be kept intact. Collecting of insects is only allowed in Lund- and Grønrose with the permission of the owners and the local authorities of preservation.

Idom Å is a small river measuring 15.5 km. It is surrounded by heathers, plantations, a few farms and a little village. Until the beginning of the 1960's when two trout farming ponds were founded in the river Idom Å was unpolluted with a fauna and flora typical for a clean and poor river. This situation will be reestablished when one of the ponds will soon be closed and the production of trouts of the other one will be reduced. Also in this case collecting is not allowed without the permission of owners and local preservation authorities.

Hvidding Krat (about 50 ha) is an open, bushy and mixed thicket originally dominated by oak. The soil is poor and sandy. Some years ago the situation, however, changed when Norway spruce were planted. The beginning closing of the stand reduced both the vegetation and the former number of butterflies which included 39 different species corresponding approximately to half of the total number of breeding Danish species. According to the decision of the National Agency for the Protection of Nature, Monuments and Sites all conifers will gradually be taken away so that vegetation and fauna can be reestablished with a natural introduction of former species as for instance *Aporia crataegi*, *Normannia ilicis*, *Hemaris fuciformis*, *Parasemia planteginis* and *Orgyia recens*.

Kristian Arevad, Stenløkken 102, DK-3460 Birkerød, Danmark.

Niels Haarløv, Den gyl. Veterinær- og Landbohøjskole, Zoologisk Institut, Bülowvej 13, DK-1870 Frederiksberg C, Danmark.

Svend Kaaber, Digtervænget 2, DK-8000 Aarhus C, Danmark.

For at delagtiggøre læserne af Entomologiske Meddelelser i hvad fredningsudvalget beskæftiger sig med, har vi i udvalget besluttet i fremtiden at publicere små, orienterende indlæg herom i tidsskriftet.

Som første bidrag hertil vil vi fortælle om

de seneste fredninger, vi enten selv har været med til at rejse, eller som vi i det mindste har været stærkt engageret i som sagsbehandlere.

Det drejer sig om fredningerne af Lund- og Grønrose, Idom Å og Hvidding Krat.

## Lund- og Grønmoser

Lundmose og Grønmoser er to små hedemoser, som ligger lige sydvest for Sandfeld Plantage (fig. 1:A), 7 km nordvest for Brande (Dahl, 1983). Moserne og den nærmeste omgivende hede, ialt ca. 54 ha, hvoraf godt halvdelen er vådområde, er nu blevet fredet. Det fredede areal er langstrakt firkantet, med Lundmose i den nordlige ende og Grønmoser nogle få hundrede meter sydlige-re.

Terrænet er ret fladt. Geologisk set udgør det en del af Grindsted Hedeslette, men det ligger tæt op ad den markante bakkeø Sandfeld Bjerg, hvis skråning til denne side mest er dækket af plantage.

Jordbunden er hedeslettens sand, flere steder omljret som flyvesand, der kan danne lave rygge, således i det højere land, der adskiller de to moser. Disse sandformationer er udløbere af et nu næsten helt skovdækket indsande, Alkærhøj Sande, mod sydøst. I lavningerne er der mere eller mindre tykke tørvelag.

Stedet har et øde præg. Man kan her møde Tinksmed og Stor Regnspove, men menneskevåninger ses ikke. Før 1940 var her Urfugle. Mod vest, nord og delvis mod øst er det omgivet af nåletræsplantager. Mod syd står en bræmme af selvsåede birketræer. I sydøst fortsætter heden over mod det tilgroede indsande.

Dette åbne land er en rest af et langt større sammenhængende område af hede med mosefyldte lavninger, som nu er tilplantet eller opdyrket. Hertil hørte moserne omkring Sandfeld Sø, indtil de, og søen med, blev drænet og bragt under kultur omkring 1956.

Det nu fredede areal har som andre heder og moser været anvendt til græsning og lyngslæt og til gravning af lyngtørv og mose-tørv. Det sidste har efterladt grave, der er mere eller mindre vandfyldte og befinder sig i forskellige stadier af tilgroning. Gravningen blev i beskedent omfang fortsat i Lundmose helt frem til efter anden verdenskrig, men er nu ophørt.

Vegetationen må nu på de højereliggende steder betegnes som græshede domineret af bølget Bunke afvekslende med dværgbuskhe-  
de med Revling eller senil Hedelyng. På noget lavere steder dominerer Blåtop, Klok-

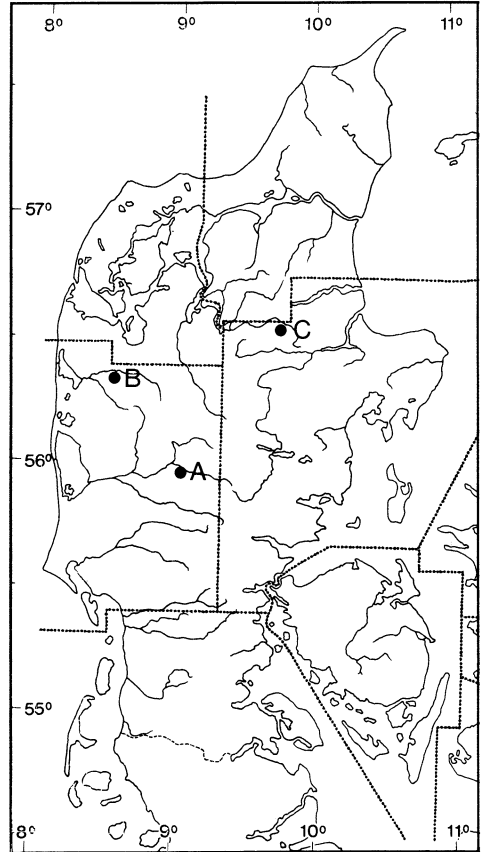


Fig. 1. Jylland med Lundmose og Grønmoser (A), Idom Å (B) og Hvidding Krat (C).

Fig. 1. Jylland with Lundmose and Grønmoser (A), Idom Å (B) and Hvidding Krat (C).

kelyng og Tue-kogleaks. De våde hedemoser må med den botaniske terminologi kaldes fattiggær, måske endda ekstremfattiggær, et plantesamfund der er karakteriseret ved arter som Pors, Mosebølle, Smalbladet Kæruld og Tørvemos-arten *Sphagnum cuspidatum*. De to sidste danner sammen med Stararter som regel vegetationen i de forladte tørvegrave. Den ved første blik ensformige vegetation viser sig ved nærmere betragtning at udgøre en ganske kompliceret mosaik, antageligt et resultat af afvekslende jordbunds- og fugtighedsforhold fremkommet som følge af fortidens sandflugt og tørvegravning.

Selv om stedet fremtræder åbent, er der dog sikre tegn på, at en tilgroning ved selvsåning er i gang. Heden og moserne vil her – som andre steder i Danmark – ikke kunne

bevares som vi kender dem, hvis de overlades til sig selv. Fra kanterne rykker Fyr, Gran, Pil og Birk ind, endnu spredte og forgnavede af Kronhjort, der færdes her jævnlige, men i det lange løb er resultatet givet. Både hede og mose vil ende som skov. En sådan udvikling har kunnet iagttages i flere moser af samme type på egnen, de fleste steder allerede i et fremskredet stadium.

Til hedemoser knytter der sig en ret speciel fauna af insekter, således nogle arter af løbebiller (Carabidae), som man sjældent finder andre steder, i hvert fald her i landet. Det gælder f.eks. *Agonum ericeti*, *Bembidion humerale* og *Trichocellus cognatus*. Andre, som f.eks. *Carabus nitens*, lever dog også på andre biotoper.

Det har længe været kendt, at disse billearter fandtes ved Sandfeld Sø og i Lundmose og Grønmosen, og under indtryk af den første lokalitets forsvinden og med den voksende erkendelse af, at hedemoserne udgør en truet biotop, hvis fauna er i tydelig tilbagegang (Bangsholt, 1983), opstod tanken om at søge de resterende bevaret med særlig henblik på insekternes fortsatte trivsel. Når interessen særligt samlede sig om disse moser, skyldes det også, at fornyede indsamlinger, især ved Ole Vagtholm-Jensen i 1970-erne, havde vist, at de var tilholdssted for en lang række billearter, hvoraf flere iøvrigt kun kendes fra få lokaliteter. Der kan foreløbigt opstilles en liste på 142 arter fra vådområderne, heraf 49 løbebillearter.

Entomologisk Fredningsudvalg optog i 1979 kontakt med ejerne og foreslog en fredning. Ejerne var overordentlig interesserede i stedets entomologiske betydning og imødekommende over for tanken om fredning. De udarbejdede selv i nært samarbejde med Entomologisk Fredningsudvalg et fredningsforslag, hvorefter sagen – med Danmarks Naturfredningsforening som mellemlid – blev indbragt for Fredningsnævnet for Ringkøbing amts fredningskreds. Dette navn afsagde kendelse om fredning i juni 1983, men kendelsen blev opklaget til Overfredningsnævnet af Naturfredningsforeningen, der havde foreslået et noget større areal fredet og ønskede visse ændringer i fredningsbestemmelserne. I sin afgørelse, der blev truffet d. 22. oktober 1984, henviste Overfredningsnævnet til naturfredningslovens § 43. Efter denne bestemmelse, der under sagens gang

var ændret (lov nr. 208 af 25. maj 1983), må hedearealer over 5 ha kun opdyrkes, tilplantes eller på anden måde ændres med tilladelse fra amtsrådet. Fredningsnævnets kendelse blev derfor korrigeret i overensstemmelse hermed.

Formålet med fredningen er, som det er udtrykt i Overfredningsnævnets afgørelse, »at områdets nuværende tilstand af mose og hede kan opretholdes, og at der skabes bedst mulige livsbetingelser for billeforekomsterne i området«. Her har vi altså en fredning, som er overvejende entomologisk begrundet. Fredningsbestemmelserne tillægger amtsrådet ret til at udføre naturpleje til opfyldelse af fredningens formål, så hermed skulle det formelle grundlag for at styre udviklingen være skabt.

Det, der kan true billernes fortsatte trivsel, er først og fremmest tilgroningen. De mest karakteristiske arter er afhængige af åben, soleksponeret bund og vil forsvinde og erstattes af mere udbredte og ordinære arter, hvis moserne bliver overskyggede. Det er desuden et almindeligt indtryk, at der er flest løbebiller, hvor tørvegravningen sidst er ophørt. De våde, for vegetationen mere eller mindre blottede flader af tørvejord eller sand synes at tiltrække dem. Vi så derfor helst, at traditionel tørvegravning i begrænset omfang blev genoptaget, men det er der næppe økonomisk grundlag for i dag. En lokal maskinel jordbehandling eller opgravning kunne måske have samme virkning og ligesom rydning af opvækst udføres som led i naturplejen.

Om adgangen til at færdes og samle i området står der i fredningsbestemmelserne, at særligt interesserede har ret hertil efter forudgående skriftlig meddelelse til ejerne, og at ejerne kan modsætte sig en sådan adgang på tidspunkter, hvor der afholdes jagt. Naturfredningslovens § 56 om almenhedens færdsel på udyrkede arealer kan ikke bruges, da der ikke fører offentlig vej til arealet. Der er adgang nordfra, ad en privat grusvej fra Sandfeldvej gennem plantagen. Den stiplede vej fra sydvest på kortet p. 238 i Dahl (1983) er ikke passabel.

De særligt interesserede kan hos Entomologisk Forenings sekretær få en henvisning til ejernes repræsentant.

Forhåbentlig vil fredningen betyde, at stedet kan bevares så tilpas uændret, at dets

fauna kan nå at blive undersøgt så grundigt, som den fortjener. Der er umiddelbart et påfaldende misforhold mellem den artsfattige, tilsyneladende lidet produktive vegetation – ekstremfattigkær – og den forbløffende artsrigdom blandt mosefladernes og tørvegravenes biller. Der mangler meget, før vi ved, hvordan de forskellige arter fordeler sig på mosens habitater, hvad deres fødegrundlag er, og hvad der styrer deres bestands-svingninger. De andre grupper af insekter og lavere dyr i det hele taget er – så vidt det er det entomologiske fredningsudvalg bekendt – endnu slet ikke undersøgt, men også for studiet af dem og deres vilkår i en hedemose skulle der her være sikret muligheder.

## Idom Å

Idom Å udspringer sydvest for Holstebro (Fig. 1:B) i umiddelbar nærhed af Vind Kirkeby. Den er 15,5 km lang og løber i nord-nordvestlig retning forbi Idom Kirkeby og videre ud i Storåen, ca. 2 km øst for Bur By. Åen afvander dele af Skovbjerg Bakkeø, og åens afstrømningsflade er ca. 30 km<sup>2</sup>.

Åen gennemløber et lysåbent terræn, omgivet af hede, enkelte nåletræsplantager og en relativ spredt bebyggelse. De øverste strækninger af åen er reguleret og udgrøftet, men størstedelen henligger som et naturligt, slyngt vandløb, der flere steder er omgivet af erosionsskrænter i den sandede jord.

Der er kun få tilløb til åen og mest i form af drænrør og grøfter. Drænrør benyttes iøvrigt ikke helt sjældent til udledning af bl.a. husspildevand, foruden at der som en »naturlig forurening« kan foregå en tilledning af okker igennem dem.

Derimod er der en konstant tilførsel af mekanisk-biologisk-rensset spildevand fra rensningsanlægget i Idom Kirkeby, med en forureningsgrad herfra på omkring 30 personækvivalenter (pe), d.v.s. at der i afløbsvandet fra rensningsanlægget afgives »nedbrydeligt organisk materiale« svarende til, hvad 30 personer kan producere i løbet af 1 døgn. Der er planer om, at spildevandsudledningen om et par år skal føres direkte ud i Storåen.

Den værste forureningskilde for Idom Å er imidlertid Ormstrup og Idom dambrug, som er under fælde-seje.

Begge dambrug blev oprettet i begyndelsen af 1960'erne. Ormstrupbruget ligger ca. midtvejs ned ad åen. Idombruget ud for selve byen. Der produceres fra Ormstrup Dambrug årligt ca. 30 t. ørreder svarende til ca. 580 pe, mens på det andet brug produktionen og dermed også antallet af personækvivalenter ligger på det dobbelte.

Af disse tal fremgår det, at åen på en strækning af varierende længde nedenfor dambrugene vil være kraftigt forurenet. Målinger af vandets indhold af kvælstofholdige stoffer, fosfor, ilt m.m. samt artsregistreringer af fauna og flora i åen, har på det sørgeligste bekræftet dette. Samtidig blev det dog også påvist, at der heldigvis var store strækninger af åen, der ved selvrensning havde fjernet disse forureningstilskud og dermed genskabt det næringsfattige åvand, som jo netop er det, der først og fremmest giver åen dens særpræg.

I 1964 rejste Danmarks Naturfredningsforening og Holstebro Kommune frednings-sag for Idom Å med tilgrænsende opland på 770 ha. Allerede året efter havde de imidlertid opgivet sagen. Fredningssagen blev imidlertid rejst igen og senest i 1976. I 1984 afsluttedes den efter at have været behandlet i Miljøankenævnet. Det, der mangler i, at fredningen er gennemført efter fredningskendelsens ånd og bogstav, er, at Ringkøbing Amtskommune formulerer de detaljerede amtskommunale forvaltningsbestemmelser for åen. Arbejdet hermed vil være afsluttet senest i begyndelsen af 1986.

Til den tid vil Ormstrup dambrug være nedlagt og driften af Idom dambrug ændret således, at der igennem de fiskefyldte damme i bruget kun ledes en i fredningsbestemmelserne nærmere fastlagt mængde af åens vand. Resten af åvandet, med dets indhold af insekter o.a., som strømmen har revet med sig, vil føres udenom dammene i en særlig kanal, som også om sommeren vil være vandførende. Forurenende drænvand, udsivninger fra møddinger, udslip af nitrat-holdigt grundvand vil ligeledes blive standset. Man kan således nære et berettiget håb om, at tidligere tiders tilstand i hele åen vil være genoprettet i den nærmeste tid efter 1985/86.

Hovedformålet med fredningen af Idom Å er at bevare den som eksempel på et vestjysk vandløb, der er præget mindst muligt af menneskelige aktiviteter. Fredningen skal dog ses som en fredningsmæssig helhedsløsning. Den omfatter selvfølgelig først og fremmest åen med dens karakteristiske rentvandsfauna og -flora (Simonsen, 1981), men også åens omgivelser indgår i fredningen. Det gælder de side strækninger langs åen, der hverken er vand eller land, hederne, de geologiske dalformationer, oldtidsmindesmærkerne, åens transport af bundmateriale og dens slid på og forløb i forhold til opgivelserne samt – ikke mindst – de storslåede udsigter.

Før oprettelsen af dambrugene var åen kendt som hjemsted for rentvandsarter af slørvinger, døgnfluer, vårfluer, biller m.m. De arter er der endnu, men deres leveområder i åen er blevet væsentligt indskrænket, efter at dambrugsforureningerne satte ind. Når disse imidlertid snart ophører, vil åen med sin fauna og flora derimod kunne opfylde det krav, som fredningsmyndighederne officielt stiller til den, nemlig at Idom Å skal være »et videnskabeligt referencevandløb«.

Dette gælder dog ikke for de sidste par kilometer af åen fra Idom Kirkeby til dens udmunding i Storåen. Her ligger ambitionsniveauet ikke højere, end at åens renhedsgrad skal svare til et »fiskevandløb«, men selv dét er en forbedring i forhold til den nuværende tilstand.

For entomologer betyder fredningen det helt uvurderlige, at nogle af vore mest truede insekter nu skulle være bevaret for eftertiden. Derimod betyder fredningen ikke, at entomologer uden videre kan færdes eller foretage indsamlinger i terrænet! I den henseende hører vi nemlig til det, der i fredningssproget hedder »Offentligheden«. Herom hedder det i Fredningskendelsens § 15: »Offentligheden har ikke adgang til bæltet på begge sider af åløbet, men disse arealer skal være tilgængelige for ekskursioner og studier, samt opstilling af måleinstrumenter o.lign. i forbindelse med forsøg, dog kun med tilladelse fra ejeren og fredningsmyndighederne«, d.v.s. fra Amtsfredningsinspektoratet i Ringkøbing. På de øvrige af fredningen omfattede arealer skal man blot følge »Naturfredningslovens almindelige bestemmelser, hvad angør adgang og færdsel«.

## Hvidding Krat

Hvidding Krat ligger på sydsiden af Skalså-dalen (Fig. 1:C), i Tjele og Purhus kommuner, ca. 10 km sydvest for Hobro. Krattet ligger ret afsides fra alfarvej, og man kommer lettest dertil ad hovedvejen fra Randers mod Viborg ved at dreje mod nord ved Læsten ca. 15 km vest for Randers og følge vejen til Nørbæk, hvorfra der går veje både til den sydlige og nordlige del af krattet.

Selve Hvidding Krat er et karakteristisk eksempel på et lysåbent jysk egekrat på overgangen til esgekrat. Bevoksningen består af store sammenhængende flader af eg, veksellende mellem partier af lyngområder bevokset med eg, men også Bævreasp, og områder som lokalt har præget af lysåben esgekrat. Indenfor området findes der også arealer med indplantet og selvsået nåletræ. Men når man ser bort herfra, kan krattet betragtes som rester af naturlig skov, som gennem lang tid har været genstand for kulturpåvirkning i form af græsning, hvad der har forårsaget, at store områder domineres af hede-lyng. Græsningen ophørte for ca. 40 år siden, men den magre jordbund og den periodevise plukhugst af de største træer har medvirket til at bevare områdets præget af egekrat indtil idag.

Krattets afvekslende vegetationstyper og dets mange vindbeskyttede og sollyse partier er årsag til, at det bl.a. huser en meget artsrig og individrig sommerfuglefauna, som siden ca. 1940 har været kendt af lokale sommerfuglesamlere, som i en årrække værnedede om lokaliteten og søgte at holde den skjult for andre.

En medvirkende faktor til, at Hvidding Krat indtil midten af 1960'erne har kunnet bevare sit særpræg som egekrat, har været, at krattet er opdelt i et meget stort antal smålodder, tilhørende ialt 26 lodsejere, næsten alle lokale gårdejere, som gennem generationer har lært at værdsætte stedets landskabelige skønhed og derfor ikke ændrede driftsformerne. Efter 1965 blev et par af landejendommene imidlertid opkøbt af driftige byboere, som efter at have erhvervet deres skovparcel straks begyndte at afdrive egepartierne for at kunne tilplante dem med rødgran. Denne afdrift havde de følgende år samme effekt som den tidligere gammeldags stævning af krattet, således at der opstod sto-

re sollyse partier med en rig opvækst af urter og genvækst af rodskuddene på de fældede ege. Herved opstod der kortvarigt særlige gode livsbetingelser for krattets lokale sommerfuglebestand, hvorved flere af stedets specialiteter fik regulære hyppighedsår. Det gjaldt især dagsommerfuglene og en række dagaktive sværmere, spindere og småsommerfugle, bl.a. arter som *Aporia crataegi* (L.), *Normannia ilicis* (Esp.), *Hemaris fuciformis* (L.), *Parasemia plantaginis* (L.), mens især lymantriiden *Orgyia recens* (Hb.), som på dette tidspunkt blev anset for at være uddød her i landet, men som i disse år – 1968-1972 – optrådte i massevis som larve på de lave rodskud af egene på de tilplantede rydninger.

Disse særlige omstændigheder bevirkede, at der i disse år foregik en formelig valfart af sommerfuglesamlere til Hvidding Krat, og under deres indsamlinger blev der konstateret en meget lang række andre lokale eller sjældne arter, især blandt småsommerfuglene. Men også blandt de større sommerfuglefamilier viste indsamlingsresultaterne, at stedet rummede en meget alsidig sommerfuglefauna. Således blev der konstateret 39 forskellige dagsommerfugle i krattet og dets omgivelser, svarende til ca. halvdelen af de i Danmark ynglende arter.

I 1972 søgte forfatteren af disse linjer (S.K.) i skrift og tale at vinde gehør for en mere nuanceret holdning til indsamlingsarbejdet og til en mere aktiv holdning til naturværdierne på de endnu ubeskyttede danske sommerfuglelokaliteter. Det foresloges således at etablere en fond på linje med Dansk Ornithologisk Forenings Fugleværnsfond, hvis midler skulle benyttes til opkøb og til pleje af udvalgte lokaliteter her i landet, med værligt henblik på den truende situation omkring Hvidding Krat. Da det ikke viste sig muligt at vinde gehør for denne tanke blandt flertallet af danske entomologer, indsendte jeg i september 1972 en begæring til Danmarks Naturfredningsforening, om at der måtte blive rejst fredningssag over Hvidding Krat for at hindre, at stedets indlysende naturværdier helt forsvandt ved en fortsat tilplantning med nåletræer, og at den nødvendige pleje af krattet blev sikret gennem indsats fra det offentliges side. Denne indstilling blev helhjertet støttet fra Entomologisk Fredningsudvalg, ligesom det assiste-

rede under den senere langvarige sagsbehandling.

Otte år senere, i 1980, rejste Danmarks Naturfredningsforening et foreløbigt forslag til fredning af 126 hektar af Hvidding Krat. I 1984 afsluttedes fredningssagen, efter at have været indklaget til Overfredningsnævnet, som dog enstemmigt tiltrådte de af Fredningsnævnet vedtagne grænser, som ændrede det endelige areal under fredningen til at omfatte 83 ha.

I den endelige kendelse lægges der vægt på, at den karakteristiske skovtype i Hvidding Krat opretholdes gennem plukhugst eller ved begrænset renafdrift, ligesom de tilstedeværende nåletræsområder, når de er blevet afdrejet, bliver erstattet med eg af lokal oprindelse. I givet fald vil Viborg og Århus Amtsråd udføre disse plejearbejder, som tilsigter, at der skabes og vedligeholdes lysåbne partier med de bedst mulige livsbetingelser for krattets dyre- og planteliv, herunder dets insektfauna, således at Hvidding Krats hidtidige tilstand af lav lysåben krat-skov bliver bevaret.

Med fredningen af Hvidding Krat er der skabt præcedens for, at også et dansk naturområdes sommerfuglebestand repræsenterer en naturværdi, som samfundet har pligt til at bevare for eftertiden. Takket være denne fredning har nogle sårbare og udryddelses-truede danske sommerfuglearter indtil videre fået et fristed, som kan give dem mulighed for at overleve her i landet, såfremt også sommerfuglesamlerne respekterer dette fristed og behersker deres trang til unødvendigt rækkesamleri.

#### Litteratur

- Bangsholt, F., 1983: Sandspringernes og løbebil-lernes udbredelse og forekomst i Danmark ca. 1830-1981. Dansk faunistisk bibliotek, bd. 4. 271 pp. København.
- Dahl, K., 1983: Fredede områder i Danmark med Geodætisk Instituts kort 1:200.000. 405 pp. København.
- Simonsen, Jørn L., 1981: Detaljeret biologisk undersøgelse af Idum Å. Udgivet af Fredningsstyrelsen, København.